

Олена О. Леонова
**СУТНІСТЬ ТА МІСЦЕ ТІНЬОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ
В СТРУКТУРІ ЕКОНОМІКИ**

У статті розглянуто основні підходи до визначення категорії «тіньова економіка» вченими різних країн і на їх основі запропоновано комплексне тлумачення даного терміну, виділено загальні елементи структури тіньової економіки та її прояви. Показано, яке місце займає тіньова діяльність в структурі економіки. Уточнено класифікацію складових економічної діяльності.

Ключові слова: тіньова економіка; «неофіційна» економіка; «підпільна» економіка.

Рис. 2. Літ. 15.

Алена О. Леонова
**СУЩНОСТЬ И МЕСТО ТЕНЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ПРЕДПРИЯТИЙ В СТРУКТУРЕ ЭКОНОМИКИ**

В статье рассмотрены основные подходы к определению категории «теневая экономика» учеными разных стран и на их основе предложено комплексное толкование данного термина, выделены общие элементы структуры теневой экономики и ее проявлений. Показано, какое место занимает теневая деятельность в структуре экономики. Уточнена классификация составных частей экономической деятельности.

Ключевые слова: теневая экономика; «неофициальная» экономика; «подпольная» экономика.

Olena O. Leonova¹
**THE ESSENCE AND THE ROLE OF SHADOW ACTIVITY
OF ENTERPRISES IN THE STRUCTURE OF ECONOMY**

The article considers the key approaches to determining the "shadow economy" category by researchers from various countries and on this basis a new interpretation of this notion is suggested. Basic elements of the shadow economy structure are outlined along with their display. The author demonstrates the role of shadow activity in the structure of economy. The classification of economic activity components is presented.

Keywords: shadow economy; informal economy; underground economy.

Постановка проблеми. Тіньова економіка є складним багатограним явищем соціально-економічного життя суспільства. Вона характерна для будь-яких соціально-економічних систем. Однак до теперішнього часу в економічній науці не існує єдиного, загальноприйнятого визначення категорії «тіньова економіка». Без єдиного визначення даної категорії неможливо точно визначити масштаби, які вона займає в економіці, та її структуру. А це, своєю чергою, ускладнює розробку заходів боротьби з нею.

Аналіз останніх публікацій. Дослідженням проблем сутності тіньової економіки присвячені праці таких вчених, як В. Бородюк [1], П. Гутман [11], М. Ніколаєва [7], М. Расков [8], Ф. Сміт [13], В. Танзі [14], Д. Томас [15], О. Турчинов [9], Е. Фейг [10], А. Шевяков [7] та інших. Їм належать розробки таких важливих аспектів з цієї проблеми, як визначення цієї категорії, визначення причин виникнення та поширення тіньової економіки, форм прояву та закономірностей її розвитку, структуризація її елементів.

¹ Kharkiv National University of Internal Affairs, Ukraine.

Мета дослідження. Розглянути різні підходи до визначення категорії «тіньова економіка» і на основі їх дати комплексне тлумачення даної категорії, а також визначити складові частини тіньової економіки.

Основні результати дослідження. З початку 1960-х і до кінця 1980-х рр. тіньовий сектор економіки колишнього СРСР виріс у 30 разів і, навіть за заниженими оцінками, досягнув більше 20% національного доходу [1]. За розрахункам Світового банку, в 1994 р. частка тіньової економіки в Україні досягла 48,1% сукупного обсягу ВВП [6]. На думку окремих дослідників, в середині 1990-х рр. вже біля 70% ВВП в Україні у «тіні» [3, 110; 4].

Для успішної та ефективної боротьби з тіньовою економікою важливо оцінити її обсяг. Обсяг тіньового сектору української економіки становить щонайменше 350 млрд грн на рік (рис. 1).

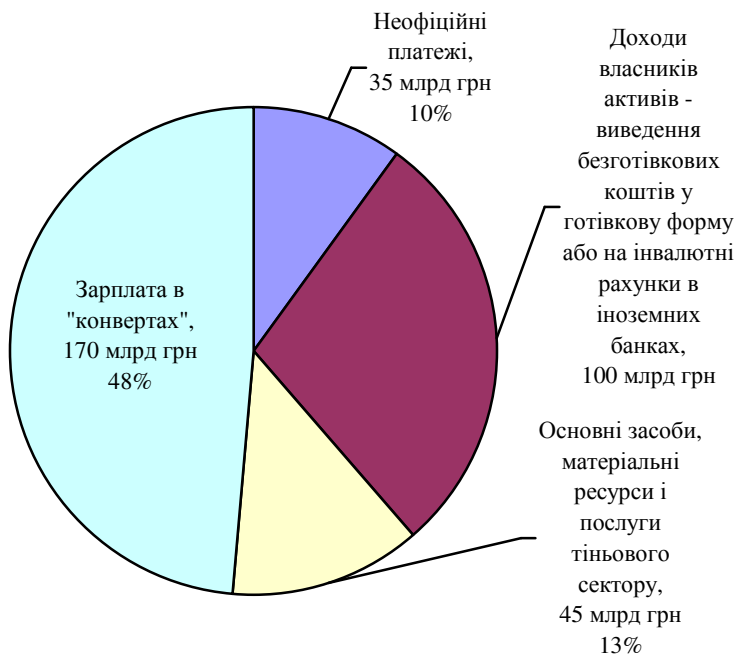

Рис. 1. Структура тіньового сектору української економіки, побудовано за даними [2; 4; 8]

Кумулятивний відтік тіньового капіталу з країни за період 2000–2008 рр. становив 82 млрд дол. США. Ця сума майже втричі перевищує витрати зведеного бюджету на охорону здоров'я за цей період, у 2,3 рази – обсяг прямих інвестицій. Ринки деяких нелегальних товарів істотно перевищують бюджет України. Місткість ринку нелегальної торгівлі природними ресурсами становить близько 20 млрд дол. США [8].

З наукової точки зору у тіньових економічних процесах ще багато не визначено. Вченими досі не розроблено не тільки якісні методи виявлення тіньових економічних процесів, але й не вироблено єдиного підходу до визначення сутності та місця тіньової економіки держави.

Так, однією з перших праць, пов'язаних з вивченням проблем розповсюдження тіньової економіки у науковій літературі стала стаття американського економіста П. Гутмана «Підпільна економіка», надрукована ще у 1977 р., в якій було здійснено аналіз тіньових процесів і зроблено висновок, що неврахованою економічною діяльністю більше нехтувати не можна [11].

Серед фахівців, що займаються розробкою цих проблем, найбільш прийнятним вважається поняття «тіньової економіки», визначене Е. Фейгом. Останній у тіньову економіку включає всю економічну діяльність, яка з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до валового національного продукту [10].

Також даному підходу відповідає визначення тіньової економіки В. Танзі, згідно з яким до тіньової економіки відносять виробництво або дохід, не враховані в офіційній статистиці. Це відноситься до «доходів не повідомлених і не виявлених податковими органами» [14, 344]. Таким чином, ухилення від податків вказує на те, що податкові органи виявляють менше доходів, ніж є насправді. Отже, «мається на увазі, що країна багатша, ніж офіційно показує статистика» [14, 344].

Д. Томас погоджується з цим підходом і включає до тіньової економіки «ті дії, які ... не враховані при розрахунку національного доходу» [15, 387].

Ф. Сміт визначає тіньову економіку як виробництво на ринку товарів і послуг, законне чи незаконне, яке не виявляється в офіційних оцінках валового внутрішнього продукту [13].

Як нерегульовану установу суспільства, в законному та соціальному навколишньому середовищі, в якій подібні дії регулюються, характеризує тіньову економіку Н. Лойзе [12]. Для даного підходу, на нашу думку, характерні наступні недоліки:

- ряд дій господарюючих суб'єктів і домогосподарств, що функціонують у тіньовій економіці, не можуть інтерпретуватися як реакція на обмеження з боку держави;
- значно впливає політична система;
- такий підхід схильний до суб'єктивістських суджень.

Серед наукових видань з проблем тінізації економіки погляди на тіньові процеси в Україні найбільш повно відображені в роботах О.В. Турчинова, зокрема у монографії «Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження» [9]. Цей автор виділяє чотири складові елементи тіньової економіки:

а) не приховувана від державних органів економічна діяльність, але через об'єктивні й суб'єктивні причини не врахована, не контрольована і не оподатковувана;

б) легальна економічна діяльність, у процесі якої відбувається повне або часткове ухилення від сплати податків, зборів, штрафів та інших обов'язкових платежів, а також порушення державної регламентації (тобто суб'єкт тіньової економічної діяльності отримує додатковий дохід шляхом порушення чинного податкового та іншого законодавства, що регламентує економічну діяльність);

в) незаконна, навмисно приховувана від державних органів економічна діяльність;

г) діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом скоєння чи сприяння скоєнню злочинів, що тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

На наш погляд, О.В. Турчинов [9] у цілому приєднується до визначень тіньової економіки, розроблених такими вченими, як П. Гутман [11], Е. Фейг [10]. Разом з тим, визначення тіньової економіки О.В. Турчиновим [9] дещо відрізняється. Як зазначалось вище, на думку західних вчених, і, перш за все, Е. Фейга [10], тіньова економіка включає всю протиправну та економічну діяльність, яка з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до валового національного продукту, а за ознакою суспільної небезпеки тіньова економіка поділяється на «неофіційну» та «підпільну».

М. Кім вважає, що під тіньовою економікою слід розуміти незареєстровану офіційною статистикою та неоподатковану економічну діяльність з метою одержання доходів [5]. Тіньова економіка, на його погляд, ділиться на три частини:

- 1) легальна діяльність, яка сама по собі не є протиправною;
- 2) кримінальна економічна діяльність, що навмисне приховується;
- 3) фіктивна економіка: приписки, розкрадання, шахрайство, хабарництво та ін.

Класифікація тіньової економічної діяльності, якої дотримується М. Кім [5], на наш погляд, вірно відображає сутність та складові тіньової економіки, але має деякі недоліки. По-перше, не зрозуміло, що, на погляд автора, відноситься до т.зв. «легальної тіньової» діяльності. З цього приводу необхідно внести відповідні пояснення. По-друге, внесення до класифікації «неофіційного» сектору носить, на нашу думку, штучний характер, що ускладнює класифікацію. Ми вважаємо, що порушення, які автор включив до складу третьої частини класифікації, повинні бути віднесені до кримінальної економіки.

Натомість М. Ніколаєва та А. Шевяков найбільш повним вважають визначення тіньової економіки, при якому до неї включена вся економічна діяльність, яка не враховується офіційною статистикою і не відбивається в ВВП [7].

М. Расков відносить до тіньової економіки невідслідковану економічну діяльність, що не врахована внаслідок недоліків при зборі статистичної інформації [8].

Більш досконалий, на наш погляд, підхід до класифікації тіньової економіки пропонують Є. Воробйов і Б. Тимченко [2]. Вони вважають, що до тіньової економіки належать: по-перше, ті види економічної діяльності, які приховуються їх учасниками, а з ними і доходи, що приховуються від оподаткування; по-друге, протизаконна криміногенна діяльність, спрямована на особисте збагачення; по-третє, неофіційна економіка, в якій офіційний облік діяльності має значні перешкоди в зв'язку з її непостійним характером та малим обсягом цього виду економіки, а також відсутністю об'єктивних вимірників.

Так звана «Блакитна книга» (видання статистичного комітету ООН, що викладає методологію Системи національних рахунків (СНР) (SNA93) та європейську Систему національних рахунків (ESA95)) теж рекомендує використовувати три поняття, які характеризують господарську діяльність, що виходить за межі правового поля держави. Це «прихована» (або «тіньова»), «неофіційна»

і нелегальна діяльність. Вважаємо, що більш доцільно для характеристики економічної діяльності, що виходить за межі правового поля, в державному статистичному обліку застосовувати термін «неофіційна економічна діяльність». Інакше до тіньової економіки, поряд з діяльністю підприємств, що свідомо приховують доходи від оподаткування, та кримінальною економічною діяльністю організованих злочинних груп, що займаються торгівлею людьми, наркотиками, зброєю, буде віднесена і діяльність, що виконується в домашньому господарстві, на присадибній ділянці, тобто та господарська діяльність, що свідомо не обліковується та не оподатковується державою. З іншого боку, хабарництво, злодійство, шахрайство та інші протиправні дії, хоча й пов'язані деякою мірою з операціями з економічними активами (грошима, майном), але за своєю суттю не є економічними й не входять до складу виробництва.

Отже, поряд з офіційною економічною діяльністю в господарському комплексі України існує неофіційна економічна діяльність підприємств. На підставі проведеного дослідження до *тіньової економіки* будемо відносити господарську діяльність, спрямовану на приховане виробництво товарів та надання послуг, не заборонених законом, яке приховується від контролю та оподаткування, не відображається в офіційній статистиці та не включається до ВВП. Для усунення недоліків у цьому питанні нами пропонується для практичного застосування уточнена класифікація економічної діяльності (рис. 2). У цій класифікації ми вважаємо за доцільне поділити економічну діяльність на *офіційну* (офіційно зареєстровану економічну діяльність, що здійснюється у встановлених правових рамках держави та підлягає статистичному обліку й оподаткуванню) та *неофіційну* (економічну діяльність, яка не контролюється офіційними державними органами або здійснюється за межами правового поля), де до складу неофіційної економіки включена тіньова економіка, кримінальна економіка та власні економічні інтереси. Все це, на наш погляд, не дає підстав вважати, що класифікація має завершений вигляд. Робота з її вдосконалення має бути продовжена.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз свідчить про відсутність єдиного визначеного наукового підходу до класифікації економічної діяльності. Погляди дослідників на сутність та місце тіньової економіки характеризуються різноманітністю та суперечностями. До *тіньової економіки* будемо відносити господарську діяльність, спрямовану на приховане виробництво товарів та надання послуг, не заборонених законом, яке приховується від контролю та оподаткування, не відображається в офіційній статистиці та не включається до ВВП. Таке визначення усуває певні теоретичні суперечності в тлумаченні поняття «тіньова економіка» та надає можливість дослідити сутність цього явища. Визначення структури тіньової економіки та класифікація явищ її прояву надає підстави для більш точного визначення її масштабів та розробки ефективної державної детінізаційної політики.

1. *Бородюк В.* Оценка масштабов теневой экономики и ее влияние на динамику макроэкономических показателей // *Економіка України.* – 1996. – №11. – С. 4–16.

2. *Воробьев Е., Тимченко Б.* Теневая экономика в условиях системного кризиса // *Економіка України.* – 1998. – №8. – С. 43–54.

3. Економічна безпека і тіньова економіка / Г.В. Задорожний та ін. – Харків: ХІБМ, 1999. – 208 с.
4. *Золотухин А.* Убрать тень // Бизнес.– 2001.– №13. – С. 13.
5. *Кім М.Н.* О воздействии теневой экономики на экономическую безопасность страны // Економічна безпека: проблеми і стратегія забезпечення в Україні. – Харків: ХІБМ, 1998. – С. 102–107.
6. *Косалс Л.* Теневая экономика как особенность российского капитализма // Вопросы экономики.– 1998.– №10. – С. 62–71.
7. *Николаева М.И., Шейяков А.Ю.* Теневая экономика: методы анализа и оценки (обзор работ западных экономистов). – М.: Центр. экон.-мат. Ин-т АН СССР, препр. ЦЭМИ, 1987. – 53 с.
8. *Расков Н.В.* Ненаблюдаемая экономика как потенциальный ресурс развития рыночного хозяйства // Проблемы современной экономики.– 2009.– №2. – С. 99–104.
9. *Турчинов О.* Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження. – К.: АртЕк, 1995. – 300 с.
10. *Feige, E.* (1996). Overseas holding of U.S. currency and the underground economy. In: Pozo, S. (ed.). Exploring the Underground Economy: Studies of legal and unreported activity (pp. 5–62). W.E. Upjohn Institute for Employment Research, Kalamazoo.
11. *Gutmann, P.* (1977). The Subterranean Economy. Financial Analysts Journal, Vol. 33.
12. *Loayza, N.V.* (1996). The economics of the informal sector: a simple model and some empirical evidence from Latin America. Rochester Conference Series on Public Policy, 45(1): 129–162.
13. *Smith, Ph.* (2006). Assessing the Size of underground economy: the Canadian statistical perspectives. Ottawa, Canada // www.statcan.gc.ca.
14. *Tanzi, V.* (1999). Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy. The Economic Journal, 109(June): 338–347.
15. *Thomas, J.* (1999). Quantifying the black economy: «measurement without theory» yet again? The Economic Journal, 109(June): 381–389.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2015.